

Koncepcja czterech żywiołów Empedoklesa

- [Wprowadzenie](#)
- [Przeczytaj](#)
- [Grafika interaktywna](#)
- [Sprawdź się](#)
- [Dla nauczyciela](#)

Bibliografia:

- Źródło: Giovanni Reale, *Historia filozofii starożytnej. Tom 1. Od początków do Sokratesa*, t. 1, tłum. E. I. Zieliński, Lublin 2005, s. 177.
- Źródło: Giovanni Reale, *Historia filozofii starożytnej. Tom 1. Od początków do Sokratesa*, t. 1, tłum. E. I. Zieliński, Lublin 2005, s. 179.
- Źródło: Giovanni Reale, *Historia filozofii starożytnej. Tom 1. Od początków do Sokratesa*, t. 1, tłum. E. I. Zieliński, Lublin 2005, s. 172.

Koncepcja czterech żywiołów Empedoklesa

Źródło: Wikimedia Commons, domena publiczna.

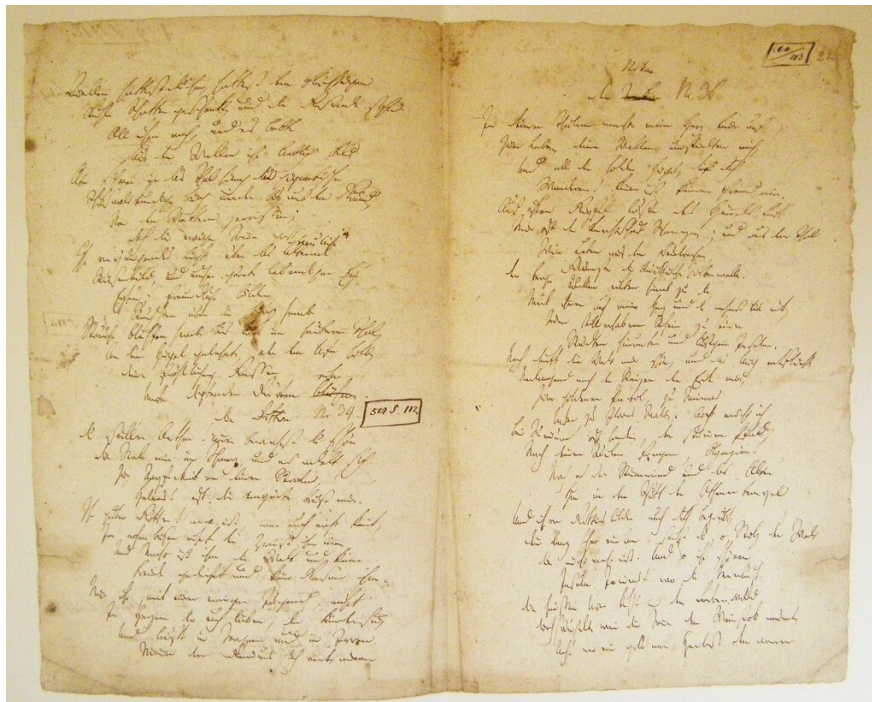
Wokół Empedoklesa, myśliciela żyjącego w V w. p.n.e., powstało wiele legend. Jedno z podań głosi, że zakończył on swoje życie, zeskakując z krawędzi wulkanu Etna. Empedokles znany był też ze swojej rozległej wiedzy: zajmował się m.in. zagadnieniami z zakresu medycyny, mistyki, a także praktyk magicznych i filozofii. Jest on autorem dwóch dzieł: *O naturze* (*Peri physeos*) oraz *Pieśni oczyszczającej* (*Katharmoi*).

Twoje cele

- Zrozumiesz, czym są cztery żywioły jako pierwsza przyczyna.
- Przeanalizujesz, jak zdaniem Empedoklesa wyłonił się kosmos.
- Zapamiętasz, w jaki sposób miłość i nienawiść tworzą i unicestwiają rzeczy.
- Dowiesz się, jakie pytania filozoficzne stoją za rozstrzygnięciami Empedoklesa.

Przeczytaj

Podobnie jak jego poprzednicy, Empedokles pragnął wyjaśnić, w jaki sposób powstał świat oraz jaka przyczyna rządzi tym procesem (gr. *arché*). Tales uważał, że tym, co konstytuuje wszystkie rzeczy jest woda, natomiast Anaksymenes przyjmował za pierwszą przyczynę powietrze. Empedokles, inspirując się rozważaniami swoich poprzedników, postanowił powiązać je i rozwinąć.

Niemiecki poeta, Johann Christian Friedrich Hölderlin, zaczął tworzyć na przełomie XVIII i XIX wieku utwór pt. *Śmierć Empedoklesa*. Niestety poeta nigdy nie ukończył swego dzieła. Ilustracja przedstawia manuskrypt Hölderlina.

Źródło: domena publiczna.

Cztery elementy

Zdaniem filozofa pierwsza przyczyna nie ogranicza się do jednego elementu, lecz stanowi powiązanie czterech różnych, współdziałających ze sobą i stanowiących całość. To żywioły ognia, wody, powietrza i ziemi. Narodziny i śmierć rozumie Empedokles jako wyłanianie się i unicestwianie konkretnych **bytów**: drzew, ludzi, zwierząt, gwiazd itp., co jest efektem nieustającego mieszania się wspomnianych czterech elementów. Historyk filozofii, Giovanni Reale, podsumowuje rozważania Empedoklesa następującymi słowami:

« Giovanni Reale

Historia filozofii starożytnej. Tom 1. Od początków do Sokratesa

Narodziny, więc i śmierć, są odpowiednio mieszaniem się i rozpadaniem określonych substancji, [...] które trwają wiecznie jednakowe. Cztery są takie substancje: ogień, woda, eter lub powietrze i ziemia. Są to te substancje, które później zostaną nazwane „czterema elementami”. Empedokles określa je jednak poetyckim wyrażeniem „korzeni wszechrzeczy” i oznacza także imionami bóstw, aby podkreślić ich wieczność, a więc i boski charakter.

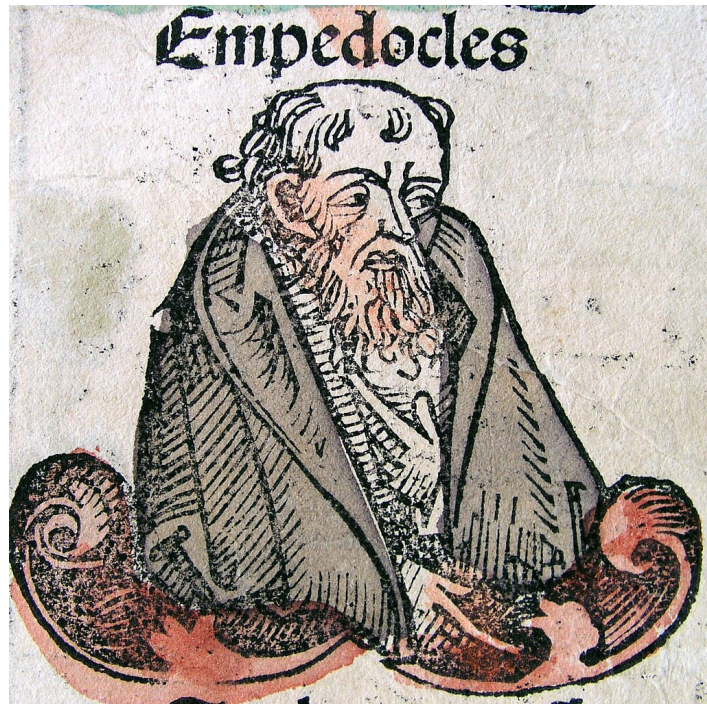
Źródło: Giovanni Reale, *Historia filozofii starożytnej. Tom 1. Od początków do Sokratesa*, t. 1, tłum. E. I. Zieliński, Lublin 2005, s. 172.

Nienawiść i miłość

Proces wytwarzania się i zanikania bytów jest zatem konsekwencją mieszania się „czterech korzeni wszechświata”. Co jednak powoduje ruch samych żywiołów? Zdaniem Empedoklesa dokonuje się to za sprawą działania miłości (przyjaźni) i nienawiści (niezgody).

Na podstawie własnego doświadczenia zastanów się, czym są dla ciebie miłość i nienawiść. Następnie podejmij próbę opracowania definicji obydwóch pojęć.

Propozycja greckiego filozofa może sprawiać wrażenie naiwnej. Dziś, dzięki wiedzy z zakresu współczesnej fizyki, jest oczywiste, że woda lub powietrze stanowią przejaw złożonych procesów, które szczegółowo opisuje nauka. Miłość i nienawiść natomiast to emocje szeroko badane przez psychologię, coś, na co można wpływać i częściowo kształtować. W filozofii bywa jednak, że używane w niej pojęcia nie zawsze oznaczają to, co rozumie się w ich potocznym znaczeniu. Kiedy Empedokles twierdzi, że tym, co wprowadza w ruch cztery elementy, są miłość i nienawiść, nie ma na myśli jedynie wzniosłych lub nikczemnych uczuć. Filozof, stosując te pojęcia, wyraża boskie siły, które powodują nieustające przekształcanie się wszystkiego, co istnieje. Również cztery elementy przejawiają boską naturę i stanowią tworzywo wszelkich bytów.

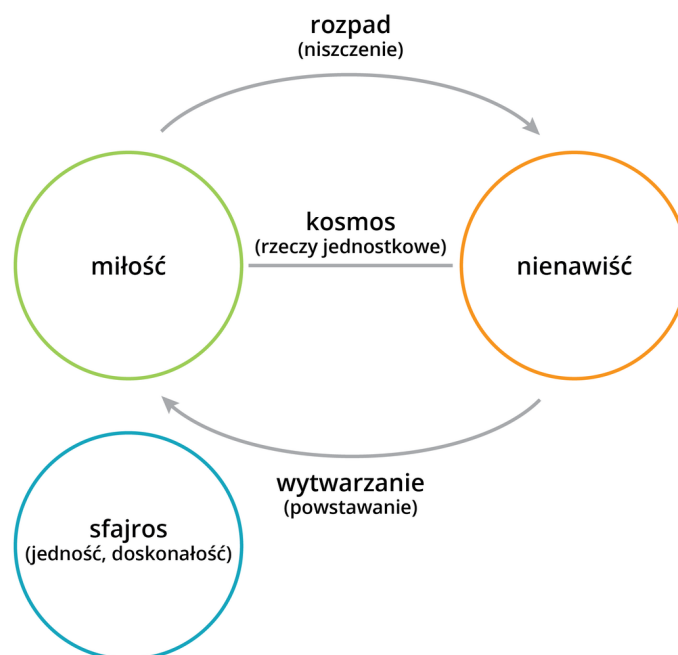

W roku 1493 w Norymberdze została wydana tak zwana *Kronika norymberska*, do której tekst napisał Hartmann Schedel, niemiecki lekarz, humanista i historyk. Dzieło zawiera różnego rodzaju ilustracje, na jednej z nich przedstawiono wizerunek Empedoklesa.

Źródło: domena publiczna.

Sfajros i kosmos

Efekt mieszania się żywiołów poprzez działanie miłości i nienawiści to ludzki świat, określany przez Empedoklesa mianem kosmosu.

Źródło: Englishsquare.pl sp. z o.o., licencja: CC BY-SA 3.0.

Istnienie jest zatem efektem nieustającej dynamiki wynikającej ze współdziałania miłości i nienawiści. Kosmos, podobnie jak każdy inny byt, podlega ciągłym zmianom prowadzącym na przemian do jego rozpadu i ponownego wytwarzania. Zdaniem greckiego filozofa śmierć i narodziny napędzają dynamikę zmian: co powstaje – podlega zniszczeniu, jednak moment ten oznacza również początek czegoś nowego. Kosmos może istnieć tylko wtedy, gdy miłość i nienawiść znajdują się w stanie równowagi. Kiedy jedna z tych sił staje się dominującą, świat podlega zniszczeniu. Z pism Empedoklesa można dowiedzieć się, że w momencie, w którym miłość uzyskuje pełną przewagę nad nienawiścią, wydarza się coś nadzwyczajnego, tzn. dokonuje się stan doskonałej jedności wszechistnienia, nazywany przez filozofa *sfajrosem*.

Poznanie i narodziny

Pojawia się jednak pytanie o sposoby poznawania tego, co ludzi otacza. Empedokles sugeruje, że każda z rzeczy ma w sobie mikroskopijne otwory, poprzez które przenikają cztery elementy. Kiedy ktoś obserwuje jadący samochód, z jego oczu wypływa ogień i łączy się z ogniem zawartym w pojeździe, a tak dochodzi do poznania. Poznanie zachodzi zatem poprzez łączenie się ze sobą tego, co podobne: powietrze łączy się z powietrzem, woda z wodą itd.

Ostatnim z zagadnień, które interesuje Empedoklesa, jest cykl narodzin. Podobnie jak kosmos, ludzie są efektem nieustającej dynamiki przekształceń, dokonującej się pomiędzy miłością i nienawiścią. Jak pisze wspomniany już Giovanni Reale:

((Giovanni Reale

Historia filozofii starożytnej. Tom 1. Od początków do Sokratesa

Człowiek, albo lepiej dusza ludzka, jest demonem, który z powodu pierwotnej winy został wygnany z Olimpu szczęśliwych, wrzucony w ciało i związany cyklem narodzin.

Źródło: Giovanni Reale, *Historia filozofii starożytnej. Tom 1. Od początków do Sokratesa*, t. 1, tłum. E. I. Zieliński, Lublin 2005, s. 177.

Wydawać by się mogło, że filozof sugeruje, iż życie, które ludzie wiedzą, jest pasmem tragicznych wydarzeń, na które są skazani. Cykl wcieleń, pomimo tego że wynika z pierwotnej winy, ma swój kres, a to kiedy nastąpi ten moment, zależy od nich samych. Empedokles sugeruje, że u swoich początków ludzie byli boginiami i bogami pośród innych bóstw olimpijskich. Celem jest wieść życie coraz doskonalsze, dokonywać tego poprzez szlachetne czyny. Każdy gest, sposoby tworzenia relacji z otoczeniem prowadzą do upadku,

wcielania się w niższe rangą istnienia lub do wzrostu, wcielania się w istnienia doskonalsze. Empedokles takimi słowami podsumowuje swoje rozważania:

((Giovanni Reale

Historia filozofii starożytnej. Tom 1. Od początków do Sokratesa

Pod wpływem nienawiści (Kotos) wszystkie rzeczy przyjmują różne formy i są rozdzielone, a znów pod wpływem miłości łączą się razem i wzajemnie się pożądata. Z nich [tzn. z korzeni rzeczy] powstało wszystko, co było, co jest i co będzie: drzewa, mężczyźni i kobiety, dzikie zwierzęta i ryby, które zamieszkują wody, a nawet i długowieczni bogowie, najwyższą czią otaczani. Bo tylko [elementy] naprawdę istnieją, a przenikając się nawzajem, przyjmują różne kształty; tyle zmian powoduje mieszanie się.

Źródło: Giovanni Reale, *Historia filozofii starożytnej. Tom 1. Od początków do Sokratesa*, t. 1, tłum. E. I. Zieliński, Lublin 2005, s. 179.

Słownik

arché

(gr. ἀρχή – początek, zasada, podstawa) termin wprowadzony do filozofii najprawdopodobniej przez Anaksymandra z Miletu, oznaczający źródło, początek, praatworzywo, przyczynę (głównie materialną) całości bytu, budulec rzeczywistości, ale jednocześnie niezmienną zasadę (naturę) istnienia; wokół problemu *arché* koncentrował się początkowy okres rozwoju starożytnej filozofii greckiej, od Talesa po Arystotelesa

byt

to, co jest i istnieje jako całość lub jednostkowe istnienie

eter

jeden z żywiołów, inne określenie powietrza

etyka

(gr. ἦθος, *ethos* – zachowanie) dziedzina filozofii zajmująca się rozważaniami dotyczącymi zasad i norm postępowania

monizm

(gr. *mónos* – jedyny) stanowisko filozoficzne przyjmujące istnienie jednej zasady, tworzywa wszystkich jednostkowych bytów

ontologia

(gr. *on óntos* – będący, byt; *óntos on* – rzeczywiście będący, istniejący; *lógos* – słowo, nauka, teoria) podstawowy dział filozofii obok epistemologii i aksjologii, nauka o bycie

pluralizm

(łac. *pluralis* – mnogi) stanowisko filozoficzne zakładające istnienie wielu bytów niesprowadzalnych do siebie nawzajem mocą jednej zasady

substancja

(łac. *substantia* – podstawa, istota) jedno z podstawowych pojęć metafizyki i ontologii; każdy przedmiot, któremu przysługuje samoistne istnienie, posiadający podłoże, które kształtuje jego właściwości

Grafika interaktywna

Polecenie 1

Zapoznaj się z grafiką prezentującą wybrane elementy rozważań Empedoklesa oraz ciekawostki dotyczące jego życia. Jaki wizerunek filozofa wyłania się z poniższych ilustracji i ich opisów? Zanotuj swoje obserwacje i wybierz fragmenty z co najmniej trzech punktów grafiki interaktywnej, które filozofa charakteryzują.

Źródło: domena publiczna.

Polecenie 2

Co stanowi o różnicy między monizmem a pluralizmem w poszukiwaniu pierwszej przyczyny?
Zanotuj przykłady dla obu stanowisk: Empedoklesa i Talesa.

Empedokles

Tales

Polecenie 3

Zastanów się, czy system myślowy filozofa kojarzy ci się z rozważaniami innych myślicieli i myślicielek? Swoje przemyślenia możesz zapisać. Pamiętaj o uzasadnieniu swojej odpowiedzi.

Sprawdź się

Pokaż ćwiczenia:

Ćwiczenie 1

Wskaż elementy składające się na *arché* Empedoklesa.

☐ Ogień

☐ Powietrze

☐ Życie

☐ Pustka

☐ Ziemia

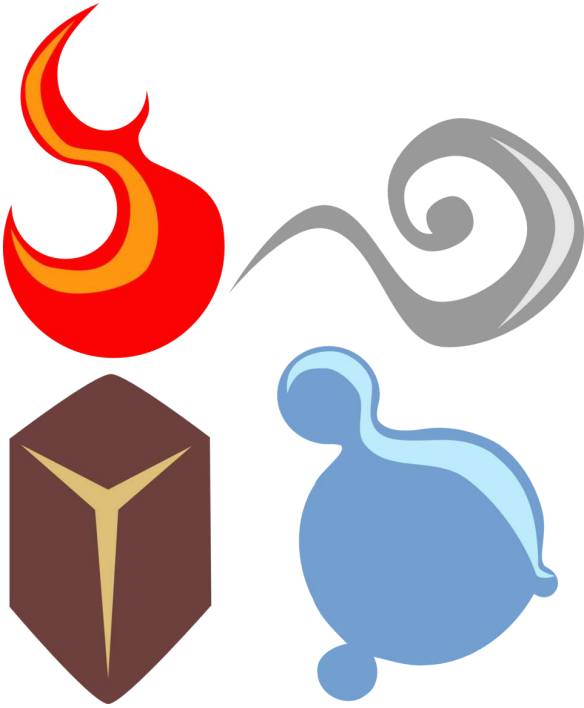
☐ Kosmos

☐ Woda

Ćwiczenie 2

Przyjrzyj się poniższej ilustracji i przedstawionemu na niej złożonemu symbolowi. Którego z poniższych pojęć jest to reprezentacja?

☐ cztery elementy

☐ ogień

☐ powietrze

☐ kosmos

☐

☐ miłość

☐ sfajros

☐ nienawiść

☐ ziemia

Ćwiczenie 3

Uzupełnij poniższe zdanie wybranymi słowami. Na podstawie powstałego twierdzenia przedstaw sposób zachodzenia wskazanego procesu.

Empedokles uważał, że kosmos to , powstający dzięki tego, co jedna, czyli oraz dzieli, czyli .

pierwszej przyczynie w postaci powietrza

świat zróżnicowanych bytów

stateczności

miłości

bezwzględnej przewodze

pierwszej przyczynie w postaci wody

nieustającej dynamice

nienawiści

stan doskonałej jedności wszechistnienia

Ćwiczenie 4

Ćwiczenie 5

Połącz ze sobą pojęcia i pasujące do nich określenia.

<i>sfajros</i>	procesy unicestwiania i rodzenia się rzeczy
kosmos	pierwsza przyczyna (<i>arché</i>)
cztery elementy	istniejący świat
miłość i nienawiść	stan doskonałości wynikający z dominacji miłości

Ćwiczenie 6

Wskaż te twierdzenia, które są zdaniami prawdziwymi.

	prawda	fałsz
Kosmos jest bytem wiecznym i niezmiennym.	☐	☐
Proces poznawczy zachodzi poprzez łączenie się tych samych elementów.	☐	☐
Rozważania Empedoklesa dotyczące pierwszej zasady można uznać za stanowisko pluralistyczne.	☐	☐

Ćwiczenie 7

Wybierz jedno z pojęć A, B lub C i przyporządkuj mu jedną z definicji 1, 2 lub 3, aby utworzyć jeden prawidłowy zestaw pojęcia i definicji.

A. <i>sfajros</i> ☐		1. proces dynamiczny ☐
B. kosmos ☐	to	2. byt ☐
C. cztery elementy ☐		3. <i>arché</i> ☐

Ćwiczenie 8

Zastanów się nad znaczeniem rozważań Empedoklesa. Czy myślenie o pierwszej przyczynie oraz genezie wszechświata zaprezentowane przez filozofa może inspirować współczesnych badaczy, np. z zakresu biologii lub fizyki? Sporządź notatkę przedstawiającą tok twoich rozważań.

Ćwiczenie 9

Odnosząc się do rozważań Empedoklesa, zilustruj, w jaki sposób zachodzi proces poznawczy. Jaką funkcję pełnią w nim cztery elementy?

Dla nauczyciela

Autor: Katarzyna Maćkowska

Przedmiot: Filozofia

Temat: Koncepcja czterech żywiołów Empedoklesa

Grupa docelowa:

Szkoła ponadpodstawowa, liceum ogólnokształcące, technikum, zakres podstawowy

Podstawa programowa:

Treści nauczania – wymagania szczegółowe

Poziom podstawowy

III. Pierwsze spory filozoficzne. Uczeń:

1) analizuje pytanie „czy istnieje jedna zasada, czy wiele zasad rzeczywistości?” oraz w jego kontekście rekonstruuje spór między monizmem (np. Tales) a pluralizmem (np. Empedokles);

Kształtowane kompetencje kluczowe:

- kompetencje obywatelskie;
- kompetencje w zakresie świadomości i ekspresji kulturalnej;
- kompetencje cyfrowe;
- kompetencje osobiste, społeczne i w zakresie umiejętności uczenia się;
- kompetencje w zakresie rozumienia i tworzenia informacji.

Cele lekcji (językiem ucznia):

- Zrozumiesz, czym są cztery żywioły jako pierwsza przyczyna.
- Przeanalizujesz, jak zdaniem Empedoklesa wyłonił się kosmos.
- Zapamiętasz, w jaki sposób miłość i nienawiść tworzą i unicestwiają rzeczy.
- Dowiesz się, jakie pytania filozoficzne stoją za rozstrzygnięciami Empedoklesa.

Cele operacyjne. Uczeń:

- zna i charakteryzuje główne dyscypliny filozoficzne, opisuje ich problematykę i posługuje się odpowiednią terminologią;
- rozpoznaje znaczenie filozofii jako istotnej części dziedzictwa kultury śródziemnomorskiej;

- rozpoznaje związki między filozofią a innymi działami kultury europejskiej, zwłaszcza między filozofią a sztuką (w tym literaturą piękną), religią i nauką.

Strategie nauczania:

- konstruktywizm;
- konektywizm.

Metody i techniki nauczania:

- ćwiczeń przedmiotowych;
- z użyciem komputera;
- dyskusja;
- rybi szkielet;
- praca z multimedium;
- ćwiczenia przedmiotowe.

Formy pracy:

- praca indywidualna;
- praca w parach;
- praca w grupach;
- praca całego zespołu klasowego.

Środki dydaktyczne:

- komputery z głośnikami, słuchawkami i dostępem do internetu;
- zasoby multimedialne zawarte w e-materiale;
- tablica interaktywna/tablica, pisak/kreda.

Przebieg lekcji

Przed lekcją:

1. **Przygotowanie do zajęć.** Nauczyciel loguje się na platformie i udostępnia e-materiał: „Koncepcja czterech żywiołów Empedoklesa” uczestnikom zajęć. Prosi uczniów o przygotowanie prezentacji na podstawie informacji zawartych w sekcji „Przeczytaj”. Uczniowie mają za zadanie przygotować przykłady z tekstów kultury oraz z życia ilustrujące zagadnienia związane z tematem lekcji.

Faza wprowadzająca:

1. Po zalogowaniu na platformie nauczyciel prezentuje (na tablicy interaktywnej lub za pomocą rzutnika) temat lekcji oraz cele zajęć. Omawia lub ustala razem z uczniami kryteria sukcesu.

2. **Dyskusja wprowadzająca.** Zalogowany na platformie nauczyciel sprawdza, którzy uczniowie zapoznali się z udostępnionym przed lekcją e-materiałem. Wybrani uczniowie prezentują efekty pracy w domu. Pozostali uczniowie zadają pytania prezentującemu oraz uzupełniają informacje o swoje przykłady. Tę część lekcji kończy krótka dyskusja wokół poruszonej tematyki: *W jaki sposób przedstawiony przez ciebie tekst łączy się z koncepcją czterech żywiołów Empedoklesa?* Po zakończeniu dyskusji chętna lub wybrana osoba przedstawia wnioski.

Faza realizacyjna:

1. **Rybi szkielet.** Nauczyciel zapoznaje uczniów z metodą rybiego szkieletu, według reguł której uczniowie będą pracować w najbliższej części lekcji, omawiając problem: *Świat a cztery żywioły*. Nauczyciel rysuje schemat rybiego szkieletu na tablicy i w jej głowie umieszcza problem do przeanalizowania. Uczniowie na forum klasy zgłaszają podstawowe czynniki, które ich zdaniem wpływają na przedstawioną sytuację i argumentują swój wybór. Po przedstawieniu głównych elementów skupiają się na mniejszych czynnikach związanych z poruszonym tematem. Na koniec wybrany uczeń dokonuje podsumowania wszystkich przedstawionych propozycji i pomysłów.
2. **Praca z multimedium.** Nauczyciel wyświetla na tablicy interaktywnej lub za pomocą rzutnika multimedium w sekcji „Grafika interaktywna”. Uczniowie odczytują i w parach wykonują polecenia:
 - *Zapoznaj się z grafiką prezentującą wybrane elementy rozważań Empedoklesa oraz ciekawostki dotyczące jego życia. Jaki wizerunek filozofa wyłania się z poniższych ilustracji i ich opisów? Zanotuj swoje obserwacje i wybierz fragmenty z co najmniej trzech punktów grafiki interaktywnej, które filozofa charakteryzują.*
 - *Co stanowi o różnicy między monizmem a pluralizmem w poszukiwaniu pierwszej przyczyny? Zanotuj przykłady dla obu stanowisk: Empedoklesa i Talesa. – Zastanów się, czy system myślowy filozofa kojarzy ci się z rozważaniami innych myślicieli i myślicielek? Swoje przemyślenia możesz zapisać. Pamiętaj o uzasadnieniu swojej odpowiedzi.*Następnie uczniowie dzielą się swoimi odpowiedziami na forum klasy.
3. **Ćwiczenia przedmiotowe.** Nauczyciel przechodzi do sekcji „Sprawdź się”. Zapowiada uczniom, że w kolejnym kroku będą rozwiązywać ćwiczenia – od najprostszych do najtrudniejszych – i będą to robić wspólnie. Wybrana osoba czyta po kolei polecenia. Po każdym przeczytanym poleceniu nauczyciel daje uczniom określony czas na zastanowienie się, a następnie ochotnik udziela odpowiedzi. Reszta uczniów ustosunkowuje się do niej, proponując swoje pomysły. Nauczyciel w razie potrzeby koryguje odpowiedzi, dopowiada istotne informacje, udziela uczniom informacji zwrotnej.
4. Nauczyciel wybiera osobę, która odczytuje na forum treść ostatniego ćwiczenia nr 8. Uczeń, prowadząc na forum analizę problemu, podaje swoją propozycję rozwiązania. Nauczyciel zachęca do dyskusji pozostałych uczniów. Jeśli jest to konieczne, naprowadza na poprawne logicznie uzasadnienie stanowisk przyjętych przez uczniów.

Faza podsumowująca:

1. Nauczyciel wyświetla na tablicy temat lekcji i cele zawarte w sekcji „Wprowadzenie”. Wspólnie z uczniami poddaje refleksji proces dydaktyczny: czego się uczniowie nauczyli, czy osiągnęli założone cele?
2. Wszyscy uczniowie podsumowują zajęcia, zwracając uwagę na nabyte umiejętności.

Praca domowa:

1. Stwórz krzyżówkę podsumowującą zajęcia i zawierającą minimum dziesięć haseł.

Materiały pomocnicze:

- Reale G., *Historia filozofii starożytnej*, t. 1, tłum. Edward Iwo Zieliński, Lublin 1999.
- Krokiewicz A., *Zarys filozofii greckiej*, Warszawa 2000.
- Wit Jaworski, *W kręgu przedsokratyków: Anaksymander, Heraklit, Ksenofanes, Parmenides, Empedokles, Anaksagoras*, Kraków 1992.
- Stanisław Jędrzak, *Filozofia: ontologia, teoria poznania, logika, etyka*, Radom 1999.

Wskazówki metodyczne opisujące różne zastosowania multimedium:

- Uczniowie zapoznają się z multimedium w sekcji „Grafika interaktywna” i przygotowują do niego pytania. Następnie zadają je sobie nawzajem, sprawdzając stopień przyswojenia jego treści.